

Gjøk - Årets Fugl i 2007

NOF har valgt gjøk (*Cuculus canorus*) til Årets Fugl i 2007. Gjøken er en fugl som burde være velkjent for de fleste av oss, der den som en av vårens siste trekkfugler tilkjenner sin tilstedeværelse med sitt kjente og kjære «ko-ko». Vi finner den over det meste av Norge, men hovedsakelig er den utbredt i de høyereliggende områdene.

Av Inge Hafstad, Ingar J. Øien & Bård G. Stokke

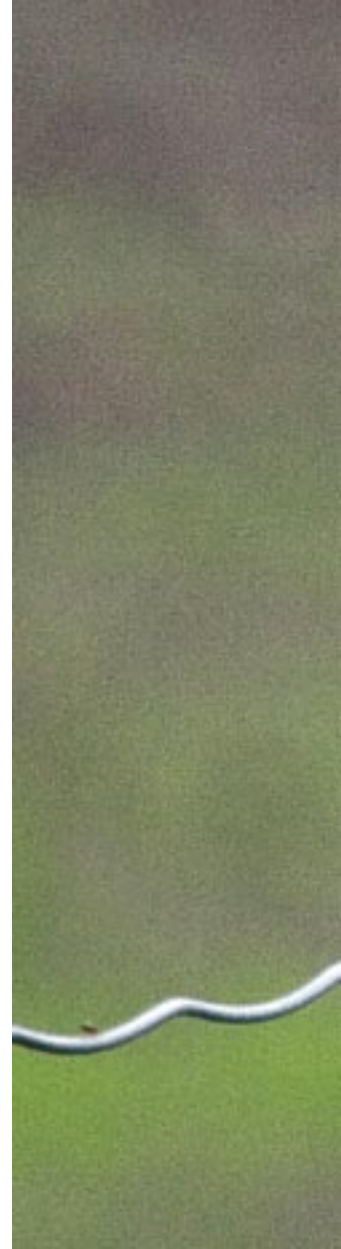
Gjøk – Årets Fugl i 2007

I år ønsker NOF å sette fokus på gjøken! Dette skal gjøres gjennom bl.a. artikler her i Vår Fuglefauna. Det vil komme en utfyllende artikkel om gjøkens biologi og økologi i Vår Fuglefauna nr. 3/2007, samt en oppsummerende artikkel om forekomsten i Norge og Skandinavia i nr. 4/2007. Den sistnevnte artikkelen vil i hovedsak oppsummere resultatene fra de aktiviteter vi ønsker rundt Årets Fugl, samt resultatene av den informasjon vi ønsker skal innrapporteres til NOF sitt sekretariat her i Trondheim. For at oppsummeringsartikkelen skal bli så bra som mulig er det derfor særdeles viktig at alle dere ivrige ornitologer bidrar med opplysninger både fra årets sesong, men også fra tidligere år (se til slutt i artikkelen).

Gjøken er den eneste fuglearten i Norge som konsekvent legger sine egg i

andre arters reir, såkalt mellomartsparasittisme, og ved å overlate ruging og ungeoppfostring til verten unngår den foreldreansvaret for sitt avkom. Dens utbredelse strekker seg over det meste av Eurasia, og egg fra gjøk er funnet i reir av minst 125 forskjellige spurvefuglarter. Til tross for dette, blir kun ca 20-30 arter jevnlig parasittert. Fugler som fører ungene sine med insekter er mer egnet som vertsart enn arter som fører ungene med kun vegetabilsk føde. Hullrugende arter regnes generelt som uegnet til å føre opp gjøkunger, men unntaket i så måte er rødstjerten (*Phoenicurus phoenicurus*) som ofte legger egg i hulrom med så stor åpning at gjøken kan komme både inn og ut. For å redusere mulighetene for å bli oppdaget av vertsfuglen legger gjøkhunnen vanligvis sitt egg i vertstreiret om ettermiddagen. Rett etter klekking kaster gjøkungen ut vertsans egg og

eventuelt utklekkede unger. På grunn av at suksessfull parasittisme fra gjøkens side på denne måten reduserer vertens reproduktive suksess til null, er det gjennom evolusjonen utviklet forskjellige typer forsvarsmetoder fra vertsartens side mot parasittisme. Gjenkjenning og avvisning av gjøkens egg er sentrale forsvarsmekanismer. Gjøken på sin side har svart på dette ved å utvikle egg som i varierende grad ligner vertsans egg, og har på den måten spesialisert seg på forskjellige vertsans arter. Gjøkeggene er mest lik vertseggene hos de artene som er dyktigst til å gjenkjenne og kvitte seg med gjøkeggene. Dette har medført at forskjellige eggmorfer er blitt utviklet, og man har funnet minst 17 slike i Europa. Det hele vil etter hvert utvikle seg til et «evolusjonært våpenkappløp» mellom gjøken og dens vertsans arter der gjøken hele tiden må holde seg i forkant av verten for å

Gjòken var for noen tiår siden en vanlig fugl i kulturlandskapet. Dette har imidlertid endret seg i svært stor grad de siste 20-30 årene. I dag har arten så og si blitt borte fra lavlandet. Det rustbrune feltet i brystet avslører at dette er en hunngjòk. Foto: Thor Østbye.

unngå å ende opp som den tapende part i konflikten.

Er gjòkens levesett umoralsk?

Gjòkens levesett har fascinert menneskene til alle tider, og det at den legger sine egg i andre fuglearters reir og lar vertsfuglene fostre opp gjòkungen ble ansett som dypt umoralsk. På toppen av det hele kaster gjòkungen ut vertens avkom, noe som ytterligere har forsterket bildet av at gjòken besitter egenskaper som for oss synes uetiske. Dette har medført at gjòken til alle tider har vært myteskapende og offer for misforståelser. Den første som skrev ned sine observasjoner om gjòkens levesett var den greske filosofen Aristoteles (levde fra år 384 til 322 før Kristus). Han hadde observert at gjòken ikke bygde eget reir, men la sine egg i andre arters reir. Aristoteles mente at gjòken spiste opp vertens egg, noe som for så

vidt ikke var så langt fra sannheten, ettersom gjòken spiser ett til to vertsegg samtidig med at den legger ett av sine egne. At gjòkungen fjernet vertsartens egg og/eller nyklekkede unger umiddelbart etter at den er utklekt virket så usannsynlig at vitenskapen i lengre tid betvilte fenomenet. På 1700-tallet trodde man at gjòken forvandlet seg til en hauk etter St. Hans. Selv Sveriges store vitenskapsmann Carl von Linné (1707-1778) levde i denne troen, og skriver blant annet om at gjòken lever av småfugler. En annen historie som verserte på denne tiden var at gjòken spiste opp sine vertsførelde når den var ferdig utvokst. Dette er faktisk noe som trolig har hendt i Italia. Der fant man en død gjòkunge som var kvalt av en svarthodesanger (*Sylvia melanocephala*), trolig mens sangeren var i ferd med å mate den sultne gjòkungen. Tilsvarende historier fins det mange av

også her til lands. I forbindelse med at gjòken er valgt til Årets Fugl i 2007, ønsker NOF å kartlegge tro og overtro om gjòken. Send derfor inn dine historier om gjòken til oss, og de vil bli lagt ut på vår hjemmeside www.birdlife.no.

Aktiviteter

Hva ønsker så NOF at medlemmene (og andre) sender inn av opplysninger i tillegg til historier om tro og overtro. Interaksjonene mellom gjòken og dens vertsarter er et dynamisk system i stadig forandring. De av oss som har noen år på baken husker at gjòken var en forholdsvis vanlig fugl i kulturlandskapet. Gamle kilder beskriver gjòken som en vanlig fugl også i lavlandet. Dette har endret seg radikalt bare på de siste 20-30 årene. Nå til dags er gjòken nærmest fraværende i lavlandet, mens den er en vanlig hekkefugl i de høyere liggende områdene, hvor

Dersom du ser gjøken i år vil NOF gjerne ha beskjed om det! Foto: Terje Kolaas.

spesielt heiplerka (*Anthus pratensis*) synes å være en foretrukket vertsart. Det må imidlertid sies at vi vet svært lite om gjøkens vertsalg i Norge sammenlignet med flere andre land. NOF ønsker derfor å få tilsendt observasjoner av gjøk i lavlandet spesielt, men for å kartlegge hekkeutbredelsen ønskes alle observasjoner av gjøk frem til 15. august 2007, også fra høyereliggende områder. Gjøkens hekkeperiode er vanligvis i tidsrommet 15. mai – 15. august, og derfor ønsker vi spesielt opplysninger fra denne perioden. Videre ønskes det opplysninger om vertsfugler som fører gjøkunger og om eventuelle gjøkegg som man finner i reir (utseende, størrelse, grad av etterligning i forhold til vertsegg, osv). Dersom mulig ønsker vi at bildedokumentasjon sendes ved. Her må man være påpas-

selig med å skrive ned stedsangivelse med bruk av UTM-koordinater. NOF samarbeider med www.fugler.net slik at mange av opplysningene kan sendes via denne nettsiden. Legg inn dine førsteobservasjoner (for året) inn på fugler.net, slik at vi kan kartlegge ankomsten over hele landet.

Dra på gjøktur

Dra på gjøktur sammen med gode venner, familie eller i ditt eget gode selskap. Vi vil oppfordre alle til å ta en slik tur i løpet av gjøkens eggleggingsperiode som strekker seg fra ca 15. mai og frem til ca 1. juli. Gjøkturen gjennomføres ved å enten sykle 10 km eller ved å gå en strekning på 5 km. Skriv ned start- og endepunkt for strekningen (helst med UTM-koordinater, samt stedsnavn, kommune), noter hvor dere

observerer/hører gjøken og prøv så godt som mulig å summere antall gjøker på strekningen. Husk at samme gjøk kan høres over en lang strekning, slik at det er viktig at samme gjøk kun føres en gang. Dersom mulig ønsker vi at dere noterer hva slags type miljø dere observerer gjøken i (barskog, løvskog, fjellbjørkeskog, hei, kulturlandskap, osv). Send opplysningene til NOF, helst via vår hjemmeside (eget skjema kan lastes ned fra siden om Årets Fugl) eller skriv opplysningene ned på eget postkort og send det til NOF, Sandgt. 30B, 7012 Trondheim. Vi vil også oppfordre fylkesavdelinger og lokallag til å arrangere gjøkturer.

Kort oppsummert ønsker NOF at følgende aktiviteter/observasjoner blir innrapportert:

- Alle observasjoner der dere enten ser eller hører gjøk (UTM-koordinater, stedsangivelse, kommune m.v.). Nettstedene www.fugleatlas.no og www.fugler.net kan benyttes for registrering.
- Alle funn av gjøkegg (her ønskes fotodokumentasjon). Dersom fotodokumentasjon ikke er mulig ønskes en utførlig beskrivelse av utseende (grunnfarge, flekkfarge og fordeling, flekkmønster, osv), størrelse, grad av etterligning i forhold til vertseggene, vertsart, antall gjøkegg og vertsegg i reiret, osv. Nettstedet www.fugleatlas.no kan benyttes for registrering, men alle funn med fotodokumentasjon må også sendes til NOF-kontoret.
- Alle observasjoner av gjøkunger som blir matet av vertsfugler (her ønskes fotodokumentasjon). Nettstedet www.fugleatlas.no kan benyttes for registrering, men send også informasjonen til NOF-kontoret.
- Førsteobservasjoner for året. Nettstedet www.fugler.net kan benyttes for registrering.
- Tro og overtro om gjøken. Her ønskes alt av historier. Ingen er for små og ingen er for usannsynlig. Sendes direkte til NOF.
- Gjøkturer enten på sykkel (10 km) eller til fots (5 km). Resultat sendes direkte til NOF via vår hjemmeside eller på postkort.
- Funn eller observasjoner av syngende gjøk som sendes direkte til NOF vil bli lagt inn i www.fugleatlas.no, men vi oppfordrer observatørene om selv å legge inn observasjonene på dette nettstedet.

Ha en god gjøksommer!